

MEZOLIT DAVRIDA O'ZBEKISTON HUDUDIDA XO'JALIK
FAOLIYATINING TRANSFORMATSIYASI

Mavlonov Quvonchbek Salohiddin og'li.

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

Tarix fakulteti Etnologiya, etnografiya, antropologiya yo'nalishi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston hududida mezolit davrida xo'jalik faoliyatining shakllanishi va rivojlanish jarayonlari arxeologik materiallar asosida kompleks tarzda tahlil qilinadi. Ayniqsa, mezolit davriga oid yodgorliklar va ulardan olingan topilmalar yordamida ovchilik, baliqchilik hamda terimchilikning o'zaro bog'liqligi ochib beriladi. Tadqiqot natijalari mezolit davri xo'jaligining murakkablashuvi va keyingi neolit davridagi ishlab chiqaruvchi xo'jalik uchun zamin yaratganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: mezolit, xo'jalik, mikrolit, ovchilik, baliqchilik, terimchilik, O'zbekiston.

Kirish: Insoniyat tarixida mezolit davri alohida o'rin egallaydi, chunki aynan shu davrda tabiiy muhitdagi keskin o'zgarishlar inson xo'jalik faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Muzlik davrining yakunlanishi natijasida yangi ekologik sharoitlar shakllanib, bu esa insonlarning yashash tarzi va iqtisodiy faoliyatida muhim burilish yasagan⁶¹.

O'zbekiston hududi qadimgi davrlardan boshlab inson yashashi uchun qulay geografik makonlardan biri bo'lib kelgan. Bu yerda aniqlangan mezolit davri yodgorliklari nafaqat mintaqaviy, balki butun Markaziy Osiyo tarixini o'rganishda muhim manba hisoblanadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — mezolit davrida xo'jalik faoliyatining transformatsiyasini arxeologik dalillar asosida tahlil qilish, uning asosiy xususiyatlarini ochib berish va rivojlanish omillarini aniqlashdan iborat.

Mezolit davrining tabiiy-iqlimiy sharoiti va uning xo'jalikka ta'siri Mezolit davri global iqlim o'zgarishlari bilan tavsiflanadi. Muzliklarning chekinishi natijasida iqlim nisbatan iliqlashib, o'simlik va hayvonot dunyosida sezilarli o'zgarishlar yuz berdi⁶². Bu jarayon Markaziy Osiyo, jumladan O'zbekiston hududida ham kuzatilgan. Mezolit davri pleystotsen muzlik davrining yakunlanishi va golotsen davrining boshlanishi bilan xarakterlanadi. Ushbu davrda global iqlimning asta-sekin iliqlashuvi Markaziy Osiyo hududlarida, jumladan O'zbekiston hududida ham sezilarli ekologik o'zgarishlarga olib kelgan.

Iqlimning yumshashi natijasida tabiiy landshaftlar tubdan o'zgardi: ilgari keng tarqalgan sovuq iqlimga moslashgan o'simlik va hayvonot turlari qisqarib, ularning o'rnini issiqsevar

⁶¹ M.E. Masson. *Arxeologiya Sredney Azii*. – Tashkent, 1971.

⁶² А.Р. Окладников. Палеолит и мезолит Средней Азии. – Москва, 1966.

flora va fauna egallay boshladi. O'rmon-dasht zonalari kengayib, daryo va ko'l tizimlari barqarorlashdi. Bu esa inson uchun yangi resurs bazasini yaratdi.

Mazkur ekologik o'zgarishlar xo'jalik faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatdi. Avvalo, yirik hayvonlar sonining kamayishi va mayda hayvonlarning ko'payishi ovchilik strategiyasining o'zgarishiga olib keldi. Endilikda insonlar yirik hayvonlarni ommaviy ovlashdan ko'ra, kichik va tez harakatlanuvchi hayvonlarni ovlashga moslashdi. Bu esa kamon va o'q kabi yangi ov qurollarining paydo bo'lishini rag'batlantirdi.

Shuningdek, suv havzalarining ko'payishi baliqchilikning rivojlanishiga zamin yaratdi. Daryo va ko'l bo'ylarida yashagan jamoalar baliq va boshqa suv resurslaridan keng foydalana boshladilar. Bu holat xo'jalikning diversifikatsiyasini ta'minlab, oziq-ovqat manbalarini kengaytirdi.

Bundan tashqari, o'simlik dunyosining boyishi terimchilik faoliyatining ahamiyatini oshirdi. Insonlar turli yovvoyi o'simliklarni tizimli ravishda yig'ishni boshladi, bu esa keyinchalik dehqonchilikning yuzaga kelishi uchun muhim tajriba bazasini yaratdi.

Shunday qilib, mezolit davrining tabiiy-iqlimiy sharoiti xo'jalik faoliyatining shakllanishida hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qilgan. Iqlim o'zgarishlari insonni yangi iqtisodiy strategiyalar ishlab chiqishga majbur etib, xo'jalikning murakkablashuvi va keyingi ishlab chiqaruvchi xo'jalikka o'tish jarayoniga asos yaratgan.

Iqlimning iliqlashuvi: o'rmon va butazorlarning kengayishiga, yirik hayvonlar sonining kamayib, mayda hayvonlarning ko'payishiga, suv havzalari va biologik resurslarning ortishiga olib keldi⁶³

Mazkur ekologik o'zgarishlar inson xo'jalik faoliyatining moslashuvchanligini oshirib, yangi xo'jalik shakllarining paydo bo'lishiga sabab bo'ldi.

Mezolit davri yodgorliklari va moddiy topilmalar tahlili

O'zbekiston hududidagi mezolit davri yodgorliklari xo'jalik faoliyatini rekonstruksiya qilishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Machay g'ori

Ushbu yodgorlik Hisor tog' tizmasida joylashgan bo'lib, ko'p qatlamli arxeologik makon hisoblanadi. Bu yerda olib borilgan qazishmalar natijasida:

- yovvoyi hayvonlar suyaklari (bug'u, echki, quyon va boshqalar)
- mikrolit tosh qurollar

• ovchilikka oid ashyolar aniqlangan⁶⁴. Ushbu topilmalar mezolit davrida ovchilikning asosiy xo'jalik turi bo'lganini va uning ancha rivojlanganini ko'rsatadi.

Obishir madaniyati

Farg'ona vodiysidagi Obishir yodgorliklari mezolit davrining muhim markazlaridan biri hisoblanadi. Bu hududdan topilgan mikrolit qurollar:

- o'q uchlari kesuvchi plastinkalar

⁶³ Asqarov A. *O'zbekiston tarixi*. – Toshkent, 1994

⁶⁴ Machay g'ori materiallari asosida

- teshuvchi asboblari
- ovchilik va terimchilik faoliyatining yuqori darajada rivojlanganini ko'rsatadi⁶⁵.

Shuningdek, bu hududdagi topilmalar jamoalarning harakatchan turmush tarzini tasdiqlaydi.

Ochiq turar joylar va vaqtinchalik makonlar

O'zbekiston hududida mezolit davriga oid ochiq turar joylar ham aniqlangan. Bu joylarda topilgan: oddiy tosh qurollar, o'choq izlari, ovchilik chiqindilari jamoalarning ko'chmanchi yoki yarim ko'chmanchi hayot tarzida yashaganini ko'rsatadi⁶⁶.

Ovchilik xo'jaligining rivojlanishi

Mezolit davrida ovchilik xo'jaligi sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarildi. Kamon va o'qning ixtiro qilinishi ov jarayonini tubdan o'zgartirdi⁶⁷. Endilikda insonlar: uzoq masofadan ov qilish, tez harakatlanuvchi hayvonlarni tutish, ov samaradorligini oshirish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Arxeologik topilmalar, ayniqsa mikrolit qurollar, bu jarayonni aniq tasdiqlaydi.

Baliqchilik va suv resurslaridan foydalanish

Mezolit davrida suv resurslaridan foydalanish kengaydi. Ayrim yodgorliklarda baliq suyaklari va suv hayvonlari qoldiqlari topilgan bo'lib, bu baliqchilikning muhim xo'jalik tarmog'iga aylanganini ko'rsatadi⁶⁸.

Baliqchilik: oziq-ovqat manbalarini ko'paytirgan, xo'jalikni barqarorlashtirgan, mavsumiy muammolarni kamaytirgan

Terimchilik va uning evolyutsiyasi Terimchilik mezolit davrida ham muhim o'rin tutgan. Yovvoyi o'simliklarni yig'ish orqali insonlar o'z oziq-ovqat ehtiyojlarini qondirgan⁶⁹. Bu faoliyat asta-sekin o'simliklarni kuzatish, ularni ongli ravishda yig'ish, dastlabki agr otexnik ko'nikmalar shakllanishiga olib kelgan.

Xo'jalik faoliyatining murakkablashuvi va diversifikatsiyasi. Mezolit davrining asosiy xususiyati xo'jalikning ko'p tarmoqli tus olishi hisoblanadi insonlar bir vaqtning o'zida ovchilik, baliqchilik va terimchilik bilan shug'ullangan⁷⁰. Bu holat: oziq-ovqat xavfsizligini oshirgan, ijtimoiy aloqalarni kuchaytirgan, kelajakdagi iqtisodiy tizimlarga asos yaratgan

Xulosa: O'zbekiston hududida mezolit davrida xo'jalik faoliyati sezilarli darajada rivojlanib, murakkablashgan. Machay g'ori va Obishir madaniyati kabi yodgorliklardan olingan ma'lumotlar bu davrda xo'jalik tizimi yuqori darajada moslashuvchan bo'lganini ko'rsatadi.

⁶⁵ Obishir madaniyati tadqiqotlari

⁶⁶ Ртвеладзе Э.В. Древняя Средняя Азия. – Москва, 2002.

⁶⁷ А.Р. Okladnikov, o'sha asar.

⁶⁸ Masson M.E., o'sha asar.

⁶⁹ Коробкова Г.Ф. Хозяйство и быт древнего человека. – Москва, 1987.

⁷⁰ Vishnyatsky L.B. *Mesolit Evrazii*. – Sankt-Peterburg, 2005.

Mazkur jarayonlar keyinchalik neolit davrida ishlab chiqaruvchi xo'jalikning shakllanishi uchun muhim asos bo'lib xizmat qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. А.П. Окладников – Палеолит и мезолит Средней Азии
2. М.Е. Массон – Археология Средней Азии
3. Асқаров А. – Ўзбекистон тарихи
4. Ртвеладзе Э.В. – Древняя Средняя Азия
5. Коробкова Г.Ф. – Хозяйство и быт древнего человека
6. Вишняцкий Л.Б. – Мезолит Евразии
7. Ранов В.А. – Марказий Осиё палеолити бўйича тадқиқотлар
8. Деревянко А.П. – Қадимги маданиятлар эволюцияси
9. Марказий Осиё археологияси бўйича илмий мақолалар тўплами